

М А Т И Ц А С Р П С К А  
КЊИЖЕВНО ОДЕЉЕЊЕ — ЛИНГВИСТИЧКА СЕКЦИЈА

ЗБОРНИК  
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

II

Уредништво:

Д-р МИЛИВОЈ ПАВЛОВИЋ  
Д-р ПЕТАР ЂОРЂИЋ

Д-р РУДОЛФ КОЛАРИЧ  
Д-р ПАВЛЕ ИВИЋ

НОВИ САД

1959

## ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ И АКЦЕНТОЛОШКИ ПРИНОСИ

### I. ADV. NOЋOS

Т. Магетић за књижевни облик *ноћас* каже да је настао према *данас*, *вечерас*.<sup>1</sup>

У дијалектима, у којима је иначе полугласник замењен вокалом *a*, јавља се облик *ноћес*. Данило Вушовић нашао је *ноћѐс* у оним местима својег источнохерцеговачког дијалекта која су насељена црногорским становништвом. Он тај облик сматра особином оних црногорских говора у којима се чува полугласник реда *e*.<sup>2</sup> Јован Вуковић обавештава да се *ноћес* говори у Пиви, Дробњаку и у околини Мостара.<sup>3</sup> М. Реџетар забележио је *ноћес* у Лици<sup>4</sup> а Стј. Ившић у славонској Посавини.<sup>5</sup> Вуковић прихвата<sup>6</sup> тумачење Решетарево,<sup>7</sup> које је раније усвојио и Ившић,<sup>8</sup> а према којем је *e* у *ноћес* настало редуковањем гласа *a:a* (\* < њ) > *e*. Он наводи још неке примере с овом појавом из говора Пиве и Дробњака и каже: „Ја мислим да ови случајеви замене *a* са *e* стоје у вези са неким појавама у физиологији гласа *a*, у извесним положајима, на тлу херцеговачких говора. Чини ми се да није тешко приметити да је у овим говорима тај глас, кад је кратак, испред и иза акцентованог слога, а иза меког *j* затворенији и да често добија боју гласа *e*“.<sup>9</sup>

Што се у говору Сретечке Жупе, о којем је проф. М. Павловић објавио студију у СДЗб VIII, налазе облици *ноћеске* (о. с. 28) одн. *ноћеска* (о. с. 184), разлоге треба тражити у утицају македонских говора. То излази и из излагања проф. Павловића о полугласницима (о. с. 50—67). Проф. Белић за дијалекте Источне и Јужне Србије облике *ноћѐске*, *ноћљска* (ДИЈС 70), дакле облике с полугласником реда *e*, тумачи утицајем палаталних консонаната, и чињеницом да је полугласник под акцентом (о. с. 71—73 и 89).

У мачванском говору, поред обичнијега *ноћас*, говори се и *ноћос* (Баново Поље, Ноћај). Како треба тумачити лик *ноћос*? Разуме се да га не треба доводити у везу с полугласницима. Три су чиниоца могла довести до овога облика.

Прво. Форманс *-ос* могао је доћи према *јутрос*.

Друго. Вокал *о* м. *a* (\* < њ) могао је доћи према *adv. ноћѐм*, који такође постоји у мачванском говору.

Треће. Лик *ноћес* јавља се у говорима релевантним за утврђивање генезе савременог мачванског говора (херцеговачком и славонском). Можда би се за лик *ноћос* могло рећи да се развио

<sup>1</sup> Gramatika i stilistika<sup>2</sup>, 450.

<sup>2</sup> СДЗб III 12.

<sup>3</sup> ЈФ XVII 8—9.

<sup>4</sup> Der. štok. Dial., 98.

<sup>5</sup> Rad 196, 176.

<sup>6</sup> ЈФ XVII 8—9.

<sup>7</sup> Der. štok. Dial., loc. cit.

<sup>8</sup> Rad 196, loc. cit.

<sup>9</sup> ЈФ XVII 9.

од *ндѣс* у процесу ширења наставака тзв. тврдих основа на тзв. меке основе: место *-ес*, које је схваћено као наставак меких основа, дошло је *-ос*, које је схваћено као наставак тврдих основа.

## 2. ИЗ МОРФОЛОГИЈЕ АОРИСТА

Употребу 2 и 3 sg. aor. за 1 sg. aor. у славонској Посавини у примерима као: *jà se pròbùdi*, *jà se nàsmijà*, *jà pòšèta Ivšić* тумачи<sup>10</sup> обличком једнакошћу 1 sg. и 2 и 3 sg. aor. (после губљења *x* у 1 sg. aor.).

Ово је свакако и један од разлога што се у говорима, у којима је аорист у процесу губљења, најбоље чува 3 sg. (а одатле и 3 pl.) aor. Али постоје бар још два разлога што се у тим говорима најбоље чува треће лице. Они управо и оправдавају разлог који је наговестио Ившић.

Прво. 3 sg. много чешће долази у говору од 1 и 2 sg.

Друго. Акцент 2 и 3 sg. aor., ма колико то и не био акценат старог аориста, већ аориста имперфекта,<sup>11</sup> или управо због тога, постао је карактеристичан за значење које се исказује аористом и као такав и сам је могао помоћи да се 3 sg. дуже одржи.

А од коликог је значаја за развитак нових појава у морфологији аориста имала чињеница што се у процесу губљења овога облика најдуже одржава 3 лице — показују ове појаве.

Прво. Ширење *ш* из 3 pl. aor. и на 1 и 2 pl. aor. као у примерима: *òдошмо*, *òђошмо* и сл. Ова је појава позната посавском славонском,<sup>12</sup> сремском,<sup>13</sup> мачванском<sup>14</sup> и данашњем тршићком говору.<sup>15</sup>

Друго. Употреба 3 pl. aor. за 1 и 2 pl., позната војвођанским говорима<sup>16</sup> (*ми се прекрстише*).

Треће. Ширење основинског наставка *е* из 3 sg. aor. у композита од гл. *ићи* на плуралске облике познато у жумберачком<sup>17</sup> и мачванском<sup>18</sup> говору (*òђешмо*).

## 3. АКЦЕНАТ НĚ ИДĚМ, НĚ ВАЉĀ

Проф. Белић оправдано<sup>19</sup> акц. *идѣм* доводи у везу са *чужѣм* (насталом према inf. *чужти*). На овај начин јасно је поцерско *нѣ идѣм*.<sup>20</sup> У Срему и Мачви, међутим, забележио сам и преношење у виду кратког силазног *нѣ идѣм* и сл. Мислим да је ово врло стари

<sup>10</sup> Rad 197, 67.

<sup>11</sup> А. Белић, Речи с конјугацијом 180—181.

<sup>12</sup> Rad 197, 68.

<sup>13</sup> Мој материјал (западни Срем).

<sup>14</sup> ЗФЛМС I 167.

<sup>15</sup> ЈФ XXIII 272.

<sup>16</sup> За Банат исп. П. Ивића у ЈФ XVIII 152; за Бачку исп. у М. Москоуљевића а. Акц. сист. поц. говора 70; ову сам појаву констатовао и у Срему.

<sup>17</sup> ZslPh VI 361.

<sup>18</sup> Мој материјал.

<sup>19</sup> А. Белић, Конјуг., 156—157.

<sup>20</sup> Московљевић, Поц. 83.

акцентат, настао још у време кад је силазни акцентат могао стајати само на првом слогу: *\*ne ĭdešb̄ > \*nĕ ĭdešb̄*. Дужина вокала *i* није допуштала метатонију, јер се она могла вршити у три последња слога само ако су сва три била кратка. Та дужина скраћена је касније, кад метатонија није више деловала.

Мислим да овако треба тумачити и акц. *n̄ ваљā*, потврђен у Мачви и Срему. Као што је познато, у Д а н и ч и ћ а је *не вāљā*.<sup>21</sup> Акцентат *nĕ ваљā* мислим да показује да овај глагол није првобитно у *inf.* имао *-āti*, већ да је то добивено Сосировим законом.

Београд

Берислав М. Николић

### БИТИ НА КОЊУ

Израз *на коњу сам, сад сам на коњу*, — значи повољну, срећну ситуацију у животу, значи исто оно што би се рекло речима: лако ми је, у добром сам положају. Два три примера из писаца:

1) Теби је лакше, твој син је писмен, он је на коњу (Јанко Веселиновић, Библ. српских писаца VIII, 116). — 2) Још једино да савладамо ту психологију, па смо на коњу! (Конфино, *Мој Јоцко*, 114). — 3) Прешли смо Неретву, и мислим да смо на коњу. — А ја мислим да ћемо бити на коњу тек када пређемо Бијелу! (Дедијер, *Дневник II*, 173).

Слично овом изразу, али супротно, падање у рђаву ситуацију, у рђаве животне прилике, казује се изразом: *сићи с коња на магарца*. У старијем језику нашем (у Даничићевом издању дубровачких пословица) налазимо тај израз у већем броју варијаната и у новим нијансама: *Сит' с коња на осла*. *Сиш'о с коња на товара*. *Са зла коња на гори* [стари акузатив!] *сходи нејахавац*. *Сцијениш бит' на коњу*, а *нијеси ни на ослу*. — Ово фигуративно поређење магарца и коња дало је и слику у обрнутом реду, за означавање ситуације која се поправила: *С. осла усадит' се на коња* (из исте збирке пословица). Као што се види, у старије доба нашег језика, претстављено Даничићевом збирком пословица, израз *на коњу* имао је ширу употребу и већи број значења. Такво једно, у данашњем језику изгубљено значење (и изгубљени обрт) налази се у пословици из исте збирке: *Све што веће себра молиш, све га веће на коњ* [опет стари акузатив] *садиш*, — где други део фразе значи: *све га више уздижеш, све га више потстичеш да дигне нос*. Такво значење те пословице доказује овај пример из Бараковића (и сам дат као изрека): *Ча се веће моли себар . . . , тад се већ охоли* (*Рјечник ЈА*, под: *себар*).

Наведене старе дубровачке пословице показују својим речником и облицима очевидну старост. Само што је та старост хронолошки неодређена. Најстарији хронолошки одређен пример даје

<sup>21</sup> Ђ. Даничић, Српски акценти, Пос. изд. СКА LVIII 166.